

УДК 341.218.4:353

Брусиловська О. І.

д-р політ. наук, професор,
кафедра міжнародних відносин,
ОНУ імені І. І. Мечникова,
к. 32, Французький бульв., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
E-mail: brusylovska@onu.edu.ua
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-0519-4206>
DOI: <http://doi.org/10.18524/2707-5206.2023.36.288705>

ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛІЗМУ: ЧИ ЧЕКАТИ ПОДАЛЬШОЇ ЕВОЛЮЦІЇ?

У міру нівеляції понять «наддержава», «сателіт», «другий світ» збільшувався обсяг нових понять – «центр сили», «глобальна політична динаміка», «багатополярний світовий полюс», «дисперсія», «регіональний устрій», «непідпорядковані території». По-новому почала вибудовуватися ієрархія політичних акторів, де регіони різного рівня (макрорегіони, мезорегіони, субрегіони) раптово стали домінуючими структурними одиницями глобального простору. Це вплинуло на роль і місце регіоналізму. Умовно розвиток дисципліни «Регіональні студії» поділяють на три хвилі: «старий регіоналізм» періоду «холодної війни»; «новий регіоналізм» 1990-х рр.; «порівняльний регіоналізм» XXI ст. Метою даної роботи є виявлення еволюції розвитку регіональних студій через якісний аналіз провідних робіт, що сформували обличчя науки про регіоналізм. Ставиться також питання про те, які напрями досліджень регіоналізму потребують подальшого розвитку. У результаті зроблено висновки, що сьогоденний контекст світового порядку помітно відрізняється від контексту 1990-х років. Порівняльний регіоналізм формується світовим порядком, який характеризується такими процесами, як війна з терором, гуманітарне втручання, багаторівневий світовий порядок, періодичні фінансові кризи в усьому світі, підйом держав, що розвиваються. Наукові дебати зосереджуються на різноманітних взаємодіях між державою та недержавою, інституціях та процесах на різноманітних взаємодіючих рівнях, починаючи від двостороннього до регіонального, міжрегіонального та багатостороннього. Якщо раніше регіон розглядався переважно як мікрорегіон, то в сучасних дослідженнях мова йде про макрорегіональний рівень. Крім того, недержавні актори та групи інтересів тепер активно залучені до регіональної співпраці. Отже, майбутні дослідження приділятимуть більше уваги саме недержавним акторам регіональних відносин.

Ключові слова: регіон, регіональні студії, дебати, світовий порядок.

Вступ. Наука про міжнародні відносини й ширше – соціальні науки як такі – поступово відмовляються від пошуку універсальних моделей репрезентації, віддаючи перевагу порівняльному аналізу досліджень мінливих контекстів людського існування в більш-менш замкнених середовищах. Пошук наукової мови, здатної відтворити в історичній ретроспективі локально-просторову ідентичність території, обмеженої кордонами, і водночас запропонувати критерій для порівняння різних культурно-історичних типів, посилюється в наукових дослідженнях різних шкіл. Домінуючими об'єктами в предметному полі як глобальної, так і регіональної історії постають порівняння, зв'язки, взаємобмін, перехресні впливи. На зміну національно організованим наративам приходять компаративи, а місце метафоричних стратегій в інноваційній культурі наукового мис-

лення міцно посідають цілісні парадигми, засновані на наукових критеріях. Відмова від ідеї центральності та нормативності західної інтелектуальної традиції супроводжується ідеєю еквівалентності всіх історичних культур. Сучасна постмодерна історіографія постійно демонструє вихід за межі національних кордонів і тенденцію розглядати Захід лише як один із багатьох культурних та інтелектуальних світів.

Нова динаміка зумовлена суттєвими змінами місця та ролі регіонального чинника в житті сучасних суспільств. Регіони не виявляють однозначно прагнення до самодостатності, але впевнено виступають як нові політичні актори на арені міжнародної взаємодії. У міру нівеляції понять «наддержава», «сателіт», «другий світ» збільшувався обсяг нових понять – «центр сили», «глобальна політична динаміка», «багатополярний світовий полюс», «дисперсія», «регіональний устрій», «непідпорядковані території». По-новому почала вибудовуватися ієрархія політичних акторів, де регіони різного рівня (макрорегіони, мезорегіони, субрегіони) раптово стали домінуючими структурними одиницями глобального простору.

Сьогодні планетарна архітектура все більше представляється як регіональна система зі своїми підсистемами та специфічною ієрархією політичних акторів. Регіон є не просто одним із ключових акторів цієї системи: він виступає як структурна одиниця глобального простору. Регіоналізм сьогодні вже не просто стратегія регіональних еліт, а передусім потужний інструмент формування багатополярної та поліцентричної конфігурації міжнародних відносин і потужний важіль інтеграційних процесів. Регіони стають усе більш важливими для функціонування всіх аспектів світових справ, і можна сказати, для створення світового порядку.

Глобалізаційні процеси та пов'язане з ними переосмислення співвідношення глобального та локального суттєво змінили кут зору на локальну історію як таку та на її окремі галузі. І це не просто підвищення інтересу до «контрфази глобалізації» – локалізації, регіоналізації, фрагментації. Важливіше, що регіоналізм у різних його проявах сьогодні викликає підвищений інтерес як феномен постіндустріальної культури. Це відкриває можливість розширення дослідницького простору, адже «цеглинки», які сформували глобальний світ, створювалися протягом століть. Цей новий простір можна визначити як культурно-історичний. При цьому простір і все, що з ним пов'язано, уже не сприймається як щось неповноцінне чи периферійне.

Ми є свідками усвідомлення світовою спільнотою того, що скорочення підготовки та досліджень у галузі регіональних досліджень, яке сталося після закінчення «холодної війни», обмежує знання сфер, де політики стикаються з новими конфліктами та кризами. Як зазначають Клоуз та Бромберг, «світ побачив вплив непослідовного фінансування та навчання, наприклад, в американських пригодах в Афганістані та Іраку, на початку яких уряд США намагався знайти добре підготовлених мовних експертів і надійну місцеву та регіональну інформацію, але марно» (Clowes, Bromberg, 2015, p. 2).

Євромайдан, Крим, Донбас, а тепер повномасштабна війна Росії проти України викликали різкий спад у відносинах між США та РФ, що спонукало Чарльза Кінга вказати на небезпеку «літати наосліп» в епоху, коли щедре фінансування епохи «холодної війни» більше не доступне для підтримки поглибленої мовної підготовки та глибоких знань про критично важливу для США частину світу.

Роберт Галлуччі, колишній президент Фонду Макартурів, зазначив у своїй промові 2014 р.: «Це час, коли політикам потрібна допомога більше, ніж будь-коли, щоб зрозуміти світ не як абстрактний набір загальних речей, а як складне та непередбачуване середовище, сформоване культурою, мовою, релігією та історією» (King, 2015).

Отже, у період після 2014 р. попит на регіональні студії різко підвищився, але системні зусилля з просування дисципліни в правильному напрямі не є можливими без узагальнення попереднього досвіду та спроби виявити, які саме напрями досліджень регіоналізму потребують подальшого розвитку.

Протягом перших двох десятиліть XXI ст. роль регіонів було суттєво переосмислено. Провідну роль у цих дослідженнях відіграли Ф. Содербаум та Б. Хеттне, які наголошували на тому, що розвиток регіоналізму повинен бути пов'язаний із безліччю структурних змін у глобальній системі, таких як посилення глобалізації, побоювання щодо стабільності багатостороннього торговельного порядку, реструктуризації національної держави та критики неоліберального економічного розвитку й політичних систем у країнах, що розвиваються, а також у посткомуністичних країнах (Hettne, Söderbaum, 2000). Хеттне та Содербаум довели, що регіони стали незалежними акторами світової політики і навіть можуть «конструювати» себе не лише за участю зовнішніх акторів, а й зсередини. Аналізуючи динаміку інтеграційних проєктів після закінчення «холодної війни», дослідники регіонів розглядали зростання інтеграційних альянсів як відповідь на глобалізаційні процеси у світі.

Регіоналізм став структурним компонентом сучасної глобальної політики. Деякі науковці навіть стверджують, що сьогоdnішній світопорядок є регіональним. П. Катценштайн вважає, що ми наближаємось до «світу регіонів» (Katzenstein, 2005). А. Ачарія наголошує на «новій регіональній архітектурі світової політики» (Acharya, 2007) і побудові «регіональних світів» (Acharya, 2014). Б. Бузан і О. Вейвер говорять про «глобальний порядок сильних регіонів» (Buzan, Waever, 2003, p. 20).

Про те, що з регіоналізмом щось сталося в останнє десятиліття, а також про ознаки його дедалі більшої різноманітності свідчить багатий набір нових концептів та концепцій, таких як «постійна проникність» (Salloukh, Brynen, 2004), «пористі регіональні порядки» (Katzenstein, 2005), «поза межами регіоналізму» (Harders, Legrenzi, 2008), «мережевий регіон» (Haug, Baldersheim, Ogard, 2011), «постнеоліберальний регіоналізм» (Riggirozzi, 2012), «постгегемоністичний регіоналізм» (Riggirozzi, Tussie, 2012), «диференційована інтеграція» (Leuffen, Rittberger, Schimmelfennig, 2013), «гетеродоксальний регіоналізм» (Vivares, 2013), «регіональні світи» (Acharya, 2014) та «конвергентні регіони» (Lenze, Schriwer, 2014). Ці концепти є ознаками зростаючої різноманітності та складності регіоналізму і причиною, чому на часі є переосмислення історії його розвитку.

Метою роботи є виявлення еволюції розвитку дисципліни «Регіональні студії» через якісний аналіз провідних робіт, що сформували три хвилі розвитку регіоналізму: «старий», «новий» та «порівняльний».

Результати. В епоху старого регіоналізму увага дослідників була спрямована передусім на регіони та регіональні підсистеми. Канторі та Шпігель визначили такі характеристики регіону: географічна близькість, спільні зв'язки (історичні, соціальні, культурні, етнічні та мовні), відчуття ідентичності та міжнародні взаємодії (Cantori, Spiegel, 1970, p. 6–7); тоді як Рассетт наголошував на географіч-

ній близькості, соціальній та культурній однорідності, політичному ставленні чи зовнішній поведінці, політичних інститутах та економічній взаємозалежності (Russett, 1967, p. 11). Неофункціоналісти, такі як Е. Хаас, критикували підхід до регіональних систем як просто описовий і підкреслювали, що занепокоєння дослідників «регіональної інтеграції» (особливо неофункціоналістів) відрізняються від турбот дослідників регіональних систем (Haas, 1970, p. 612).

Велика частина дискусій про старий регіоналізм у Європі була зосереджена на концепції «регіональної інтеграції». Хаас визначив її як «процес, за допомогою якого політичні актори у кількох різних національних умовах переконуються змінити свою лояльність, очікування та політичну діяльність до нового центру, чий інституції володіють або вимагають юрисдикції над попередніми – національних держав» (Haas, 1958, p. 16). Регіональна інтеграція розглядалася, як шлях, яким можна виміряти «прогрес». Пізніше Хаас перевизначив її як «дослідження, яке займається поясненням того, як і чому держави перестають бути повністю суверенними, як і чому вони добровільно зливаються та зміщуються зі своїми сусідами, щоб втратити фактичні атрибути суверенітету, набуваючи нові техніки вирішення конфлікту між собою» (Haas, 1970, p. 607–610). Хаас відповів критикам, які називали дослідження регіональної інтеграції «попередньою теорією» (на основі того, що не було чіткого уявлення про залежні та незалежні змінні) припущенням, що вивчення регіональної інтеграції має перестати бути самостійним предметом (Haas, 1975).

У той же час не враховувався неофункціоналістами глобальний контекст регіональних відносин. Неофункціоналісти наголошували на свідомому проектуванні регіональних інституцій, які вважалися найефективнішим засобом вирішення спільних проблем. Ці інституції та наднаціональні органи влади повинні бути ініційовані державами, але тоді регіональні бюрократи та групи інтересів стануть важливими учасниками процесу. Регіональні інституції, у свою чергу, відіграли важливу роль у визначенні групової ідентичності «поза межами національної держави» та навколо регіональної одиниці (Haas, 1964).

На межі 1970–80-х років Д. Розенау передбачив початок транснаціоналізму як процесу розмивання державних кордонів, інтенсифікації комерційного, культурного та інформаційного обміну між недержавними утвореннями. Інтерес, виявлений до явищ поліцентричності, взаємодії інтеграції та дезінтеграції підсистем на різних рівнях, незабаром привів дослідника до аналізу «каскадних взаємозалежностей» у процесах глобалізації (Rosenau, 1997).

Розенау вважав поняття «міжнародні відносини» застарілим, запропонувавши нову дефініцію «пост-міжнародна політика» (Rosenau, 1997). Пропонуючи «зрозумілі підходи до незабгненого світу», Розенау підкреслив, що традиційні керовані державою ієрархічні системи управління руйнуються; відтак актуалізуються проблеми горизонтальної глобальної взаємодії на недержавному рівні. Оптимальним він вважав перехід частини повноважень держави на «мультицентричний» рівень. Розенау запропонував нове поняття «фрагмеграція», в якому органічно поєднав поняття «інтеграція» та «фрагментація» (Rosenau, 1997). Сфера компетенції, яка впливає з їхнього переплетення, не безпроблемна – глобальному може протистояти локальне. Але саме природний процес взаємодії процесів інтеграції та диверсифікації дозволяє говорити про фрагментацію як про явище, що виходить за межі глобалізації та є ширшим за змістом останнього. На цій основі Розенау побуду-

вав теорію стирання меж між зовнішньою та внутрішньою політикою, ввівши терміни «взаємний перетин», «взаємне проникнення», «складна взаємозалежність» (Rosenau, 1997). Багато дослідників вважають, що саме Розенау належить заслуга введення поняття регіоналізму, принаймні мало хто може вважатися батьком дисципліни в такій же мірі, як Розенау.

Робота Е. Саїда «Орієнталізм» стала точкою, з якої почався поступовий відхід від традиційних західноцентричних концепцій. У баченні Саїда орієнталізм, навіть завуальований, із кінця XVIII ст. був продуктом колоніалізму та перетворився на західний стиль панування, перекроювання та панування над Сходом (Saïd, 1978). Ця книга була сприйнята як пристрасний заклик до іноземців припинити дивитися на східні культури з позицій ворожнечі чи переваги. Природно, це не могло не вплинути докорінно на тональність досліджень, пов'язаних із феноменом регіоналізму.

Новий сплеск інтересу до теоретичних проблем регіоналізму як у Європі, так і в США був тісно пов'язаний із вступом у активну фазу інтеграційних процесів. Три «класичні» парадигми – неореалізм, неолібералізм і глобалізм – змагалися у «великих дебатах» 1970-х і 1980-х рр., загальний напрямок яких змінився від проголошення держави головним міжнародним актором до визнання ключової ролі нових політичних акторів, у тому числі регіонів, у цих процесах. Поступово всі парадигми, засновані на позитивістських підходах, були замінені постпозитивістськими, які запозичували висновки з соціології, антропології, лінгвістики, психології та інших галузей знань. Ідентичність стала центральною категорією аналізу, а питання суверенітету, безпеки та природи глобалізації були критично переосмислені. Оскільки жодна з «класичних» парадигм, що конкурують у науці про міжнародні відносини, не могла передбачити неминучого краху «біполярного світу», фокус досліджень дедалі більше зміщувався на пошук відповідей на питання про життєздатність національних держав і далі в поле аналізу впливу недержавних суб'єктів політики. У цьому контексті міжнародні експерти відзначають «загальну зміну парадигми» – зсув у бік нових пояснювальних теорій, насамперед соціального конструктивізму.

Пізніші теорії регіоналізму органічно вписалися в нові концепції інформаційного суспільства. У баченні М. Кастельса заміна «простору місць» на простір потоків супроводжується зниженням до рівня вузлів мережі та компетенцій територіальних сегментів, обмежених державними кордонами (Castells, 1996). Ті елементи системи, яким вдається вирватися зі свого національного контексту, за таких умов отримують багато переваг. Особливо це стосується глобального міста; повноваження та компетенція органів місцевого самоврядування (муніципалітетів), зосереджених навколо нових політико-економічних комунікацій, часто є більш конкурентними, ніж повноваження національних урядів. Зміни в архітектурі світоустрою та логіці його розвитку коригують просторову парадигму в бік перерозподілу ресурсів між центром і периферією, що неминуче посилює роль регіонів і регіоналізму. Просторові метафори «вузли», «ворота», «переплетення» все більше переходять на рівень, проміжний між національним і локальним (Castells, 1998).

Із середини 1990-х рр. провідні факультети політології в Сполучених Штатах приділяли менше уваги накопиченню знань, орієнтованих на певну сферу, на користь методологічних технік, які відповідають «революції причинно-наслідко-

вих висновків». Рушійною силою цього є уявлення, що існує універсальний набір методологічних принципів і логіки висновків, які визначають науковість як у кількісних, так і в якісних дослідженнях (King, Keohane, Verba, 1994). Ця ідея, звичайно, не позбавлена негативних наслідків, що стало очевидним у дебатах, які тривають щодо того, чи існують різні «культури» кількісної та якісної науки.

Тим не менш, увага, яка зростає до ідентифікації причинно-наслідкових зв'язків у США, зменшила простір для окремих якісних досліджень, особливо якщо вони зосереджені на конкретних країнах або регіонах. Це особливо очевидно в провідних журналах (наприклад, *American Political Science Review*), які рідко публікують статті, присвячені одній країні чи регіону, не рахуючи США. А на топових факультетах політології в США якісне дослідження окремої країни чи регіону, незалежно від того, наскільки воно переконливе чи оригінальне, розглядається як таке, що лежить поза сферою «передових» наукових досліджень у політології. У той же час є ознаки того, що спеціалістам у цій галузі в США, незважаючи на нові виклики, вдалося вижити та розвиватися. По-перше, у порівняльній політиці, де зазвичай працюють політологи зі спеціальними знаннями в галузі, більшість статей, опублікованих у провідних журналах цієї підгалузі, зосереджені на країні чи регіоні, хоча все частіше включають принаймні певний кількісний аналіз чи польові експерименти. Більше того, книжки, опубліковані з порівняльної політології, як правило, здебільшого та непропорційно зосереджені на окремих країнах або дослідженнях кейсів, обмежених однією територією.

Перспективи падіння Берлінської стіни разом із Білою книгою про внутрішній ринок 1985 р. та Єдиним європейським актом призвели до динамічного процесу європейської інтеграції. Це також було початком того, що часто називають «новим регіоналізмом» у глобальному масштабі. Новий регіоналізм посилався на низку нових тенденцій і подій, таких як вражаюче збільшення кількості регіональних торговельних угод, зовнішньо орієнтований і менш протекціоністський тип регіоналізму, антигегемоністський тип регіоналізму, який виник із самих регіонів, замість того, щоб бути під контролем наддержав, зростання більш багатомірного та плюралістичного типу регіоналізму, який не був зосереджений навколо торгових схем чи співпраці у сфері безпеки та з більш різноманітним інституційним дизайном, і зростаюча важливість низки бізнесів та учасників громадянського суспільства в регіоналізації.

Зростаюча багатомірність регіоналізму призвела до розширеного дослідницького порядку денного та поширення теорій і перспектив, таких як різні неореалістичні та неоліберальні інституційні теорії, нові теорії торгівлі та нові інституціоналістські теорії, багаторівневі підходи до управління, різноманітні конструктивістські та дискурсивні підходи, теорія комплексу безпеки та різноманітні критичні підходи. Це багатство теоретизування як у Європі, так і в решті світу можна розглядати як інтелектуальний прогрес.

Тим не менш, існував також значний ступінь плутанини. Фрагментація посилювалася тим фактом, що багато вчених не поділяли однакового розуміння того, що являє собою «хорошу» теорію (або навіть те, що таке теорія взагалі). Деякі теорії були суворо причинно-наслідковими та «об'єктивними», у яких «факти» та «теорії» слід розділяти, тоді як інші базувалися на радикально інших теоретичних основах. Цей розрив був тісно пов'язаний із відмінністю між «раціоналіс-

тичним» і «рефлексивістським» підходами до міжнародної теорії, де різні типи соціального конструктивізму займали «золоту середину» (Adler, 1997).

Крім того, різні раціоналістичні підходи зблизилися протягом 1990-х років ближче, ніж це було під час старого регіоналізму. Раціоналісти не тільки погоджуються в цілому щодо спільної епістемології та набору основних онтологічних припущень, вони також поділяють схожу дослідницьку програму, яка зосереджена на витоках, формі та наслідках різноманітних регіональних організацій і домовленостей. Цей порядок денний кружляв навколо таких питань: «Чому держави вирішують укладати регіональні угоди? Чому інтеграція відбувалася швидше в одних сферах політики, ніж у інших? Які інституційні форми найбільш ефективні? Коли і чому відбулося поглиблення домовленостей і який вплив на торгівлю, фінанси, розвиток, безпеку тощо?»

Іншою головною характеристикою галузі з 1990-х років стала поява безлічі конструктивістських і рефлексивістських підходів до регіоналізму, які кинули виклик основним раціоналістичним припущенням, таким як поділ суб'єкта й об'єкта, факту й цінності, державоцентрична онтологія, а також роль норм та ідентичностей у формуванні неформальних і формальних регіонів. Деякі конструктивісти насамперед вели дебати з раціоналістами та мейнстрімними дискурсами (Adler, 1997; Katzenstein, 1996; Acharya, 2004), тоді як інші були залучені до більш радикальних і критичних підходів.

Рефлексивістські підходи мали особливу турботу про структурну трансформацію, а також про те, для кого та з якою метою регіоналізм реалізується на практиці. Багато вчених у 1990-х роках досліджували, чи є новий регіоналізм «поверненням політичного» в контексті економічної глобалізації. Дехто був налаштований скептично та стверджував, що регіоналізм був перш за все проявом економічної глобалізації та переважаючих форм гегемонії, тоді як інші були більш оптимістичними щодо наслідків регіоналізму (Hettne, Inotai, Sunkel, 1999). Більше того, у той час, як більшість раціоналістичних науковців зосереджувалася на попередньо визначених регіональних розмежуваннях і регіональних організаціях, рефлексивістів і конструктивістів, навпаки, більше цікавило те, як утворені та сконструйовані регіони.

Один із найвпливовіших підходів, «підхід нового регіоналізму» (NRA), стверджує, що не існує «природних» регіонів, але вони створюються в процесі глобальної трансформації колективом, людськими діями та ідентичностями (Söderbaum, 2004). Оскільки регіони є соціальними конструкціями, жоден із них не є «даним», і також немає даних регіоналістських інтересів, натомість інтереси та ідентичності формуються в процесі взаємодії та міжсуб'єктивного розуміння. Порівняно з мейнстрімними та раціоналістичними дослідницькими програмами, цей тип теоретизування призводить до інших відповідей щодо того, чому і як регіони формуються та консолідується, ким, з якою метою.

Усупереч зосередженості під час старого регіоналізму на регіоналістських проєктах «зверху», «формально керованих державою» («регіональна інтеграція»), стало зрозуміло, що недержавні актори також відіграють життєво важливу роль у новому регіоналізмі. Ділові інтереси та транснаціональні корпорації не лише діють у глобальній сфері, але й створюють регіональні моделі економічної діяльності. Деякі вчені стверджували, що приватні економічні сили реагували швидше або принаймні ефективніше, ніж державні актори, на нову ситуацію та більш лібералізовану політичну економію (Hettne, Inotai, Sunkel, 1999).

Дослідники нового регіоналізму вказали на зростаючу актуальність і силу громадянського суспільства в усьому світі (Söderbaum, 2007). Регіоналізація громадянського суспільства виникла з низки різних причин, таких як функціональне вирішення проблем і надання послуг, «потреба» вийти за рамки структур і кордонів окремих національних держав, обмін інформацією та навчання. Справа полягала не в тому, що національні громадянські суспільства зникали, а радше в тому, що вони перепліталися на регіональній основі й певною мірою інтегрувалися в глобальне громадянське суспільство.

«Порівняльний регіоналізм» – явище XXI століття. Автори, які його використовують, посилаються на появу нових підходів у вивченні сучасних регіональних процесів, які враховують інклюзивне, комплексне їх вивчення.

Нове визначення широко використовується в науковій літературі, але досі немає єдиної думки щодо того, що мається на увазі під «порівняльним регіоналізмом». Одні автори мають на увазі порівняльний аналіз теоретичних перспектив, інші – порівняльний аналіз регіонів, треті – порівняльний аналіз типів регіональних проєктів тощо.

Одним із перших, хто ввів цей термін, був Ф. Лаурсен у своїй монографії «Порівняльна регіональна інтеграція: Теоретичні перспективи» (Laursen, 2003). Л. Ван Лангенхов дійшов висновку, що порівняльний аналіз регіональної динаміки з використанням, наприклад, соціальних наук має бути застосований з акцентом на порівнянні різних країн та культур. Тут мають бути задіяні два соціологічні підходи, а саме дослідження міжнаціональних процесів (збір емпіричних даних по регіонах) та ідіографічний підхід (що передбачає детальне вивчення кожного окремого випадку та висвітлення особливостей). Так, під «порівняльним регіоналізмом» автор розуміє ухил у бік соціального конструктивізму в дослідженні регіонів (van Langenhove, 2011).

Регіональні підходи стали більш зосередженими на нормативних та ідейних засадах регіоналізації. Ф. Содербаум і Б. Хеттне вводять дефініцію «регіональна згуртованість» (regionness). Це процес формування регіону, подібний до процесу становлення держави чи нації. За їх словами, не існує «природних» регіонів, регіони можуть створюватися і створюватися знову в процесі глобальних змін (Hettne, Söderbaum, 2000).

А. Ачарія, який досліджує переважно інтеграційні процеси в Азії, ставить під сумнів використання досвіду Європейського Союзу як моделі для еволюційної побудови регіону. Під «порівняльним регіоналізмом» він розуміє теорію регіоналізму в ширшому розумінні, яка також враховує історичну спадщину. Для нього порівняльний регіоналізм – це підхід, який передбачає, насамперед, відмову від євроцентризму як класичного прикладу регіонального будівництва, допускаючи інші варіанти регіонального будівництва як модельні проєкти. Ачарія вважає, що регіональна інтеграція може йти різними шляхами залежно від історичних, культурних і мовних традицій. Це своєрідний «позаєвропейський» тип регіоналізму, дослідження якого вимагає серйозного теоретичного переосмислення таких питань, як принципи регіонального формування, критерії ефективності регіоналізму, роль інститутів у процесі регіоналізації та ін. (Acharya, 2004).

Одна з характеристик порівняльного регіоналізму полягає в тому, що регіональне будівництво є проєктом або політично мотивованою дією. По-перше, створення регіону може бути зумовлене необхідністю вирішення конкретних

проблем (знизу), а також результатом інтеграційної політики регіональної та/або світової держави. З точки зору Ачарії, світ регіонів сьогодні структурований у рамках гегемоністської політики США (Acharya, 2014). По-друге, у теорії порівняльного регіоналізму географічний і територіальний чинники продовжують відігравати важливу роль. Регіон – це група двох чи більше держав, які мають спільні кордони та тісні внутрішньорегіональні зв'язки. По-третє, відмінною рисою регіонального підходу є те, що дослідники вивчають уже існуючі інституції та організації або передбачають появу нових інституцій. Традиційними об'єктами дослідження є регіональні установи. Однак не можна стверджувати, що регіональна організація є кінцевим продуктом ефективної регіональної політики. Для дослідників, з одного боку, немає прямого зв'язку між процесом розбудови регіону та створенням регіональної організації, з іншого – поява чи існування регіональної інтеграційної організації може бути ознакою одного з етапів розвитку регіоналізму. По-четверте, процес розбудови регіону майже завжди пов'язаний із вирішенням практичних завдань. Це можуть бути цілі економічної інтеграції (АСЕАН), питання економіки та безпеки (ШОС), цілі вирішення конфліктів (Схема сертифікації Кімберлійського процесу) та багатофункціональні цілі (МЕРКОСУР, ЄС). Регіоналізація як процес побудови регіональної згуртованості з'являється переважно тоді, коли виникає потреба вирішення практичних завдань. Ряд експертів, які аналізують АСЕАН, пише про ідентичність АСЕАН як про особливу нормативну культуру всередині організації. Набір певних норм і прийняття цих норм регіональними акторами може сформувати регіональну ідентичність. Ідеї стають головними в сучасних регіональних процесах, часто випереджаючи економічні та політичні можливості.

Таким чином, регіоналізм як проект може мати різні інституційні форми та різні типи регіональної консолідації, а також може по-різному позиціонувати себе на міжнародному рівні. Європейський Союз як регіональний проект пройшов кілька етапів регіонального будівництва: від економічного співтовариства до регіонального економічного та політичного союзу. Інші регіональні угруповання мають різні рівні інтеграції та регіональної згуртованості.

Теоретико-методологічний діалог є ще однією особливістю порівняльного регіоналізму, а також характеризується зростаючим визнанням того, що безліч наукових точок зору та перспектив є необхідними та вірогідними (Söderbaum, 2009; De Lombaerde, Söderbaum, 2013).

Ми спостерігаємо креативність, що зростає, у способі порівняння регіонів у часі та просторі. Посилення перехресного збагачення та взаємодії між дослідниками європейської інтеграції та регіоналізму в інших країнах є особливо важливим не в останню чергу тому, що це обіцяє призвести до зменшення європоцентризму в цій галузі. Ряд раніше порівнюваних регіонів і регіональних рамок тепер піддається свіжим та інтригуючим новим порівнянням. Ачарія має рацію в тому, що необхідно визнати «глобальну спадщину» регіоналізму: «Ідеї та література, які становлять порівняльний регіоналізм, походять із багатьох регіонів, включаючи Латинську Америку, Азію, Північну Америку, Близький Схід, і були збагачені завдяки внеску в них. Африка і, звичайно, Європа» (Acharya, 2012, p. 12). Слід також визнати, що наше розуміння регіонів і регіоналізму змінилося протягом останніх десятиліть, що є хорошою новиною для порівняльного регіоналізму, а також для спроб

відійти від вузького та традиційного розуміння європейської інтеграції. І все-таки необхідно далі поглиблювати порівняльний елемент регіоналізму.

У рамках порівняльного регіоналізму через його плюралістичний характер сформувалися два основні підходи до визначення поняття «регіон»: більшість досліджень усе ще зосереджено на розумінні «регіону» як міждержавної форми співробітництва (Fawcett, 2005), але тенденцією останніх років є перехід до так званого «м'якого», або неформального, регіоналізму із залученням до регіональної співпраці недержавних акторів (бізнесу та громадянського суспільства) (Söderbaum, 2007).

Л. Фосетт пропонує три варіанти побудови регіоналізму, спираючись на досвід ЄС. Перший варіант, ортодоксальний, передбачає побудову регіональних і між-регіональних відносин на основі флагманського досвіду ЄС. Другий варіант – ревізійністський, який ставить під сумнів досвід ЄС і наголошує на ролі інших акторів і моделей регіонального будівництва. Третій варіант, постревізійністський, є синтезом попередніх двох варіантів, а саме визнання ролі ЄС як інтеграційної моделі, його впливу та ролі у формуванні регіонів за межами Європи, а також визнання того, що ЄС є одним із багатьох варіантів для регіоналізму (Fawcett, 2016). Сьогодні актуальними є всі три варіанти досліджень, оскільки різні регіони використовують різні варіанти побудови регіоналізму: від побудови регіоналізму через навчання, використання практик ЄС до ревізійністського регіоналізму.

У результаті дослідження трьох хвиль регіоналізму було виявлено, які напрями досліджень регіоналізму потребують подальшого розвитку.

По-перше, це розвиток так званого «перекриваючого регіоналізму», який зараз зустрічається в Африці та Азії, Північній і Південній Америці та Європі. Крім того, понад 60 нині діючих регіональних організацій перетинаються між собою як за складом, так і за сферами діяльності. Тому важливо дослідити, як сучасні регіональні інституції можуть взаємодіяти та боротися з конфліктами інтересів.

По-друге, новий напрямок пов'язаний із дослідженням виникнення, природи та основних процесів міжорганізаційних відносин у глобальних процесах.

По-третє, наступний напрямок підказує поява таких ініціатив, як «Один пояс, один шлях» (ініціатива Китаю), «Великий євразійський простір» (ініціатива Росії) та «Об'єднання Європи та Азії». Класичні інтеграційні теорії не дозволяють досліджувати між- та трансрегіональні зв'язки, що виникають у рамках цих ініціатив. Більш того, сам феномен «ініціатив» не вписується в дослідницьке поле класичних теорій. Виникнення практики трансрегіональних та міжрегіональних відносин і розвиток теоретичних досліджень у цій галузі вимагають порівняльних досліджень міжрегіональних відносин.

По-четверте, це вивчення особливостей сучасних міжрегіональних відносин:

- 1) появи «конкуруючого», суперницького регіоналізму, регіональних блоків, у яких міжрегіональне співробітництво використовувалося як інструмент домінування регіону в іноземній регіональній групі;
- 2) формування складного міжрегіоналізму з появою міжрегіональних «концертів» сил у Європі, Східній Азії та Північній Америці;
- 3) формування регіональних сил, що розвиваються та використовують свій інструментарій для регіонального будівництва, конфліктних форм взаємодії між регіональними державами й їхніми сусідами в регіоні та з іншими регіонами;
- 4) формування інституційного перенапруження в сучас-

ному глобальному управлінні через зростання кількості регіональних блоків, інституцій і домовленостей на двосторонньому та багатосторонньому рівнях. Такі нові явища, як БРІКС, МІСА (Мексика, Індонезія, Південна Корея, Туреччина та Австралія), Транстихоокеанське партнерство, «Один пояс, один шлях», важко дослідити в рамках класичної теорії інтеграції та концепції регіону.

По-п'яте, одним із важливих теоретичних напрямів сучасних регіональних студій може стати дослідження співвідношення регіоналізму (макрорівень) та регіоналізації (мікрорівень). Одночасно з формуванням мега-процесів відбувається побудова макрорегіонів, фрагментація та регіоналізація всередині кожного регіону. Субнаціональні регіони (мікрорегіони) і наднаціональні регіони (макрорегіони) майже не перетинаються в дослідженнях; їх вивчають різні академічні спільноти. Мікрорегіоналізм зазвичай аналізується в контексті питань федералізму, сепаратизму та трансрегіонального співробітництва. Зв'язки між мікрорегіоналізмом і макрорегіоналізмом не просто недооцінюються з «емпіричної» точки зору. Співіснування мікрорегіоналізму та макрорегіоналізму, а насамперед їхній складний взаємозв'язок, погано пояснюється традиційними теоріями, які домінують у сучасних міжнародних відносинах. Зростаюча кількість мікрорегіонів, що виникають у різних формах, таких як субнаціональні та/або транскордонні, офіційні чи неформальні, економічні, політичні, адміністративні, культурні тощо, стає очевидною та вимагає окремого дослідницького поля.

Висновки. Однією з опор розмежування старого і нового регіоналізму була увага останнього до контексту світового порядку кінця 1980-х – 1990-х років. Відмінність порівняльного регіоналізму полягає в тому, що якщо в 1990-х роках актуальність регіоналізму інколи ставилася під сумнів, то сьогодні важко заперечувати ріст регіонів і вагу регіоналізму. Сьогоднішній контекст світового порядку помітно відрізняється від контексту 1990-х років. На відміну від світового порядку, де домінували падіння Берлінської стіни, кінець «холодної війни», неолібералізм та економічна глобалізація, порівняльний регіоналізм формується світовим порядком, який характеризується багатьма суперечливими процесами, такими як війна з терором, гуманітарне втручання, багаторівневий світовий порядок, періодичні фінансові кризи в усьому світі, підйом держав, що розвиваються. У той час, як новий регіоналізм зосереджувався на взаємозв'язку між глобалізацією та регіоналізмом, часто у формі питання, чи зміцнювали ці два процеси один одного, нинішні наукові дебати зосереджуються на різноманітних взаємодіях між державою та недержавою, акторами, інституціях та процесах на різноманітних взаємодіючих рівнях, починаючи від двостороннього до регіонального, міжрегіонального та багатостороннього / глобального. Концептуально прихильники порівняльного регіоналізму сходяться на тому, що «регіон» є багатозначним поняттям («контейнер-концепт»), і його визначення залежить від конкретної проблеми дослідження. Якщо раніше регіон розглядався переважно як простір, розташований між національним і локальним рівнями в межах однієї держави (мікрорегіон), то в сучасних дослідженнях мова йде про макрорегіональний рівень. Крім того, представники неофункціоналізму, інституціоналізму та особливо транснаціоналізму вказують на те, що регіони більше не є виключно державоцентричними, недержавні актори та групи інтересів тепер активно залучені до регіональної співпраці. Отже, майбутні дослідження мають приділяти більше уваги саме недержавним акторам регіональних відносин.

References [Список використаної літератури]

- Acharya, A. (2004). How Ideas Spread. Whose Norms Matter? Norm Localization and Institutional Change in Asian Regionalism. *International Organization*, 58, 239–275 [in English].
- Acharya, A. (2007). The Emerging Regional Architecture of World Politics. *World Politics*, 59(4), 629–652 [in English].
- Acharya, A. (2012). Comparative Regionalism: A Field Whose Time has Come? *The International Spectator*, 47/1, 3–15 [in English].
- Acharya, A. (2014). *The End of American World Order*. Cambridge: Polity Press, 224 p. [in English].
- Adler, E. (1997). Imagined (Security) Communities: Cognitive Regions in International Relations. *Millennium: Journal of International Studies*, 26/2, 249–277 [in English].
- Buzan, B., Waever, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press, 592 p. [in English].
- Cantori, L.J., Spiegel, S.L. (1970). *The International Politics of Regions*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 432 p. [in English].
- Clowes, E.W., Bromberg, S.J. (Eds). (2015). *Area Studies in the Global Age: Community, Place, Identity*. IL: Northern Illinois University Press, 304 p. [in English].
- De Lombaerde, P., Söderbaum, F., Van Langenhove, L., Baert, F. (2010). The Problem of Comparison in Comparative Regionalism. *Review of International Studies*, 36/3, 731–753 [in English].
- Fawcett, L. (2005). Origins and Development of Regional Ideas in the Americas. In: Fawcett, L., Serrano, M. (Eds). *Regionalism and Governance in the Americas*, 25–51. Basingstoke: Palgrave Macmillan [in English].
- Fawcett, L. (2016). *International Relations of the Middle East*. Oxford: Oxford University Press, 424 p. [in English].
- Haas, E.B. (1958). *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950-1957*. Stanford: Stanford University Press, 552 p. [in English].
- Haas, E.B. (1964). *Beyond the Nation-State*. Stanford: Stanford University Press, 595 p. [in English].
- Haas, E.B. (1970). The Study of Regional Integration: Reflections on the Joy and Anguish of Pretheorizing. *International Organization*, 24/4, 607–646 [in English].
- Haas, E.B. (1975). *The Obsolescence of Regional Integration Theory*. Working paper. Berkeley: Institute of International Studies, 123 p. [in English].
- Harders, C., Legrenzi, M. (2008). *Regional Cooperation, Regionalism and Regionalization in the Middle East*. London: Routledge, 222 p. [in English].
- Haug, A.V., Baldersheim, H., Ogard, M. (Eds). (2011). *The Rise of the Networking Region: The Challenges of Regional Collaboration in a Globalized World*. Aldershot: Ashgate, 212 p. [in English].
- Hettne, B., Inotai, A., Sunkel, O. (Eds). (1999). *Globalism and the New Regionalism*. Basingstoke: Macmillan Press, 437 p. [in English].
- Hettne, B., Söderbaum, F. (2000). Theorising the Rise of Regionness. *New Political Economy*, 5/3, 457–474 [in English].
- Katzenstein P.J. (1996). Regionalism in Comparative Perspective. *Cooperation and Conflict*, 31/2, 123–159 [in English].
- Katzenstein, P.J. (2005). *A World of Regions: Asia and Europe in the American Imperium*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 320 p. [in English].
- King, G., Keohane, R.O., Verba, S. (1994). *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton: Princeton University Press, 259 p. [in English].
- King, Ch. (2015). The Decline of International Studies: Why Flying Blind is Dangerous. *Foreign Affairs*, 94(4), 88–98 [in English].
- Laursen, F. (Ed). (2003). *Comparative Regional Integration. Theoretical Perspectives*. Aldershot: Ashgate, 320 p. [in English].
- Lenze, N., Schriwer, Ch. (Eds). (2014). *Converging Regions: Global Perspectives on Asia and the Middle East*. Aldershot: Ashgate, 248 p. [in English].
- Leuffen, D., Rittberger, B., Schimmelfennig, F. (Eds). (2013). *Differentiated Integration: Explaining Variation in the European Union*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 287 p. [in English].
- Paasi, A. (2001). Europe as a Social Process and Discourse: Considerations of Place, Boundaries and Identity. *European Urban and Regional Studies*, 8/1, 7–28 [in English].
- Riggirozzi, P. (2012). Region, Regionness and Regionalism in Latin America: Towards a New Synthesis. *New Political Economy*, 17(4), 421–443 [in English].
- Riggirozzi, P., Tussie, D. (Eds). (2012). *The Rise of Post-hegemonic Regionalism. The Case of Latin America*. Dordrecht: Springer, 194 p. [in English].

- Rosenau, J.N. (1997). *Along the Domestic-Foreign Frontier: Exploring Governance in a Turbulent World*. Cambridge: Cambridge University Press, 488 p. [in English].
- Russett, B.M. (1967). *International Regions and the International System. A Study in Political Ecology*. Chicago, IL: Rand McNally, 252 p. [in English].
- Salloukh, B., Brynen, R. (Eds). (2004). *Persistent Permeability? Regionalism, Localism, and Globalization in the Middle East*. Aldershot: Ashgate, 208 p. [in English].
- Söderbaum, F. (2004). *The Political Economy of Regionalism. The Case of Southern Africa*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 272 p. [in English].
- Söderbaum, F. (2007). Regionalisation and Civil Society: The Case of Southern Africa. *New Political Economy*, 12/3, 319–337 [in English].
- Söderbaum, F. (2009). Comparative Regional Integration and Regionalism. In: Landman, T., Robinson, N. (Eds). *Handbook of Comparative Politics*. London: Sage, 477–496 [in English].
- van Langenhove, L. (2011). *Building Regions, Regionalization of World Order*. Aldershot: Ashgate, 187 p. [in English].
- Vivares, E. (Ed.) (2013). *Exploring the New South American Regionalism (NSAR)*. Aldershot: Ashgate, 270 p. [in English].

Стаття надійшла до редакції 20.06.2023

Brusylovska O. I.

Department of International Relations,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
r. 32, Frantsuzkyi blvd, 24/26, Odesa, 65058, Ukraine

STUDY OF REGIONALISM: SHOULD WE WAIT FOR FURTHER EVOLUTION?

Summary

As the concepts of "superpower", "satellite", "second world" were levelled, the volume of new concepts increased – "centre of power", "global political dynamics", "multipolar world pole", "dispersion", "regional system", "independent territories". A hierarchy of political actors began to be built in a new way, where regions of different levels (macroregions, mesoregions, subregions) suddenly became the dominant structural units of the global space. This affected the role and place of regionalism. Conventionally, the development of the discipline "Regional Studies" is divided into three waves: "old regionalism" of the Cold War period; "new regionalism" of the 1990s; "comparative regionalism" of the 21st century. The purpose of the presented work is to identify the evolution of the development of regional studies through a qualitative analysis of the leading works that shaped the face of the science. There is also a question about which areas of regionalism research need further development. As a result, it was concluded that today's context of the world order is significantly different from the context of the 1990s. Comparative regionalism is formed by the world order which is characterized by such processes as the war on terror, humanitarian intervention, multi-level world order, periodic financial crises around the world, and the rise of developing states. Scholarly debates focus on various state-non-state interactions, institutions and processes at various interacting levels, ranging from bilateral to regional, inter-regional and multilateral. If earlier the region was considered mainly as a microregion, then in modern studies we are talking about the macroregional level. In addition, non-state actors and interest groups are now actively involved in regional cooperation. Therefore, future studies will pay more attention to non-state actors of regional relations.

Key words: region, regional studies, debates, world order.